

І.Г.СОЛОМАХА

Чернігівський педагогічний університет ім.Т.Г.Шевченка, Чернігів

**МЕТОДОЛОГІЯ ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО
АНАЛІЗУ СПАДЩИНИ ІОАНИКІЯ ГАЛЯТОВСЬКОГО**

Представлено огляд соціально-історичного контексту творчості І.Галятівського, який є базою раціональної реконструкції історико-філософського процесу в Україні другої половини XVII століття.

Ключові слова: І.Галятівський, чернігівське літературно-філософське коло, українське бароко, православно-теологічний, православна антропологія, детермінація, національні філософські ідеї.

Аналіз релігійної антропологічної спадщини Іоанікія Галятівського - видатного українського суспільно-політичного, церковного та освітянського діяча другої половини XVII ст., публіциста і проповідника, педагога-просвітника, борця за національну ідею та українську культуру набуває в наш час актуальності як важливий чинник поєднання екзистенційних поривань сучасної людини з традиційною національною духовністю, що представлена в українській православної релігійній традиції. Стислий огляд соціально-історичного контексту творчості І.Галятівського є базою раціональної реконструкції історико-філософського процесу в Україні другої половини XVII ст. Праці І.Галятівського, як одного з представників чернігівського літературно-філософського кола, є одним із важливих джерел і пам'яткою філософської думки українського бароко на Лівобережній Україні. Оскільки нерідко твори Іоанікія Галятівського до появи їх у світ читалися та редагувалися визначними просвітниками і філософами (Л.Баранович, І.Гізель), ці твори повинні розглядатися не лише як авторські, а як виразники стану літературно-філософського мислення української інтелігенції другої половини XVII ст. Аналіз стану дослідження теми в богословській та науковій літературі свідчить, що творчість І.Галятівського в цілому та його філософсько-антропологічна концепція зокрема, вивчені недостатньо. Православно-теологічне ставлення до творів І.Галятівського обумовлене ставленням дослідників до українського православ'я та його полемічно-схоластичного доробку. В сучасному вітчизняному академічному релігієзнавстві (І.Богачевська, А.Жаловага) й історії філософії зроблена спроба лише осягнути діяльність І. Галятівського як літератора та проповідника, але майже не вивчений його філософський доробок. Праць, що аналізують філософську спадщину І.Галятівського, обмаль (В.Шевченко, С.Мащенко, О.Чорний), інші дослідження мають або довідковий характер (І.Огородник, В.Огородник, М.Русин), або обмежуються історико-літературним змістом (А.Макаров, В.Шевчук та інші).

Наявна суперечність між місцем вчення І.Галятовського про людину як шукача правди в суспільному житті України другої половини XVII ст. та сучасним історико-філософським розумінням таких підходів в системі національного філософського процесу. Вирішенню даної суперечності, на нашу думку, повинні підпорядковуватися методологічні принципи й дослідницькі методи філософсько-релігієзнавчого вивчення релігійно-антропологічної та публіцистичної спадщини І.Галятовського, тому метою написання даної статті є окреслення базових методологічних принципів зазначеного дослідження, яке проводилося автором протягом останніх років. Методологія як ключовий чинник наукового дослідження розуміється нами як «система принципів формування і практичного застосування методів пізнання і перетворення дійсності» [2, с. 38]. Методологія дослідження спадщини І.Галятовського постає не тільки як вчення про принципи утворення методів пізнання і дій, але й як світобачення, що акумулює в систему, упорядковує дослідницьку діяльність. Проте методологія не є безмежним полем збирання й тлумачення дослідницьких принципів та інструкцій. Методологія завжди ґрунтується на явно чи неявно вираженій світоглядній концепції, постає дослідницькою філософією. В цьому контексті дослідження людини у православній антропології І.Галятовського спирається на доробок Київської світоглядно-антропологічної школи та праці чернігівських науковців.

Загальними методами історії філософії в такому дослідженні постають предметна детермінація, соціально-історична детермінація й детермінація за традицією. Кожна з них у методологічному відношенні має свою операціональність, відповідно: редукцію й реконструкцію; опосередкування й селекцію; визначення характеру вибору залежно від поставлених завдань. У зв'язку з базовим принципом історизму продуктивним виявляється принцип методологічного універсалізму, дивіргентності й кумулятивності національного філософського розвитку. Загальнонауковими методами дослідження постають предметно-хронологічний («історичний») підхід, структурно-функціональний аналіз, дедукція, індукція, принцип системності, компаративізм. Спеціальним методом дослідження спадщини І.Галятовського об'єктивно повинна бути побудова історичної категорії базової філософської системи українського бароко. До останньої відносимо форми існування національних філософських ідей (напрямок, школа, філософська система, ідея), а також періодизацію як фіксацію певного етапу розвитку національної філософії, його розвиток в обсязі суто філософського змісту й у соціально-історичній періодизації. На етапі початкового осмислення антропологічних уявлень українського бароко в творчості І.Галятовського виокремлюється низка видів та рівнів розуміння їх значень: з'ясування сфер діяльності, до яких можуть бути віднесені антропологічні погляди І.Галятовського; визначення їх конструктивних характеристик, підведення під дію загальних принципів барокового розуміння людини; дослідження стильових особливостей, характерних для творців антропологічних уявлень українського бароко, зокрема, І.Галятовського. З

якого рівня чи виду осмислення розпочинати розуміти антропологічні уявлення І.Галятовського, або яким рівнем обмежитися взагалі, немає принципового значення: «Принципово важливий саме той тип нормативно-ціннісної системи, в межах якої ми піддаємо культурну цінність чи культурне явище предметному смисловому аналізу. Можна навіть обмежити цей аналіз одним-єдиним видом або рівнем, і це не позначиться на його повноті, якщо є відповідність та узгодженість з певною нормативно-ціннісною орієнтацією» [4, с. 246.]. Зрозуміло, у кожному конкретному випадку осмислення відбуватиметься на відповідних рівнях, що дають змогу вичерпно його схарактеризувати. Проблема розуміння уявлень про людину в певну епоху розвитку національної культури охоплює найрізноманітніші галузі знання - від фундаментальних дисциплін (мовознавства, соціології, культурології, логіки і методології науки, психології тощо) до прикладних (теорії перекладу, масових комунікацій, систем інформаційного пошуку, штучного інтелекту та ін.). Однак усе багатство та неоднорідність матеріалу, що породжує цю проблему, можна звести до трьох аспектів — евристичного, прагматичного та епістемологічного. В їх межах, як правило, і формуються спеціальні підходи до розв'язання проблеми антропологічних поглядів досліджуваного періоду.

Евристичний аспект проблеми орієнтований на вироблення певних процедур отримання нового знання антропологічних уявлень української барокової культури та виявлення їх прихованих смислів; прагматичний стосується реального використання цих процедур у практиці пізнання, спілкування, перекладу, розробки комунікативних засобів передавання цих уявлень тощо; епістемологічний орієнтований на побудову теорії антропологічного знання українського бароко. Знання культурних цінностей певної доби, культурної спільноти тощо визначається їх функціональними особливостями, конструктивними параметрами, пов'язаними з мінливістю способів і умов їх створення, ідейними спонукальними мотивами їхніх творців, стильовими чи декоративними характеристиками. Для осмислення антропологічних уявлень І.Галятовського вагоме значення має розкриття їх соціальної значущості («значення для всіх») й особистісного смислу («значення для самого індивіда»). Незважаючи на те, що дослідники намагаються керуватися насамперед новітніми методологічними стратегіями, найскладніше створити чітку логічну схему й визначити той рівень узагальнення, який би дав розвідці адекватну теоретичну базу й разом з тим запобігав безпідставному ототожненню теологічних і філософських поглядів І.Галятовського, бо чисельні його філософські міркування про людину сформульовані на основі використання християнської символіки.

Методологічно складним є питання вибору критеріїв порівняння поглядів на людину І.Галятовського з подібними поглядами його попередників та західноєвропейських філософів. При розгляді концепцій І.Галятовського потрібно враховувати те, що за сьогоденної ситуації в українській філософії аналіз його спадщини можливий не стільки у формі їх переказу, скільки на основі зіставлення з іншими філософськими тематично

Методологія філософсько-релігійнознавчого аналізу спадщини Іоанікія Галятовського

спорідненими вченнями у річищі вже значною мірою узагальненого українського та світового історико-філософського досвіду. Автор цілком поділяє думку Я.Любового про необхідність «відходити від прагматизованого, вузькоспеціалізованого застосування історико-філософських методологій і оцінювати історико-філософське надбання як методологічне підґрунтя пошуку в сучасній науці». [3, с.139-140]. Певну трудність в методологічному плані викликала проблема розуміння філософії та культури українського суспільства XVII ст. із позицій українського суспільства кінця XX ст. Адже жодне з цих суспільств не існувало і не існує у «чистому» вигляді, а акумулює в собі пласти попередніх культур і світоглядних підходів. Через те використана методологія також несе в собі певні підходи, що мали місце у попередньому філософському досвіді. Але явна й неявна спорідненість методологій, що властиві філософії єдиного, в нашому випадку – українського, людинобачення на різних щаблях, вважається придатною для забезпечення адекватності розуміння давніх філософських вчень з погляду сучасної філософії.

Методологічну основу дослідження, таким чином, утворює система підходів до тлумачення людини та правди, розроблених українськими філософами: вчення про філософську культуру, її структуру і функціонування (В.Горський); вчення про архетипи культури і світогляду (С.Кримський та інші); вчення про національний характер (П.Гнатенко); концепція екзистенціально-гуманістичного аналізу (І.Бичко, А.Бичко та ін.); теорія людського світовідношення (В.Табачковський та ін.); концепція логіко-герменевтичного аналізу (Г.Заїченко, М.Попович, С.Кошарний та ін.); а також філософсько-літературне та культурологічне вчення про українське бароко (А.Макаров). Як слушно зазначає О.Чорний, «такий підхід до української філософії вимагає акцентування екзистенціально-антропологічного осмислення історико-філософського процесу в Україні. Тобто, це вимагає враховувати те, що світоглядні питання певним чином вирішуються представниками різних верств суспільства, залежно від посад, освіти, досвіду, релігійних орієнтацій тощо» [6, с. 52.].

Перед сучасним дослідником історії вітчизняної філософії розкривається картина філософсько-методологічного розмаїття як нормальний стан історико-філософських досліджень. Адже і позитивістська систематизація фактів, і екзистенціальне акцентування на унікальності Галятовського як філософа, і марксистський соціологічний редукціонізм, що вимагає розглядати його як речника певного соціального середовища, і релігійно-богословська інтерпретація поглядів мислителя як клірика постають певними антропологічними аспектами функціонування історико-філософського процесу на теренах України. Внаслідок визнання принципу плюралізму в інтерпретації історії філософії, суттєво змінився в сучасній українській історико-філософській думці підхід до фактів, або джерельної бази досліджень. Ця зміна рельєфно і яскраво виражена у дослідженнях А.К. Бичко, в яких чи не вперше в історико-філософських дослідженнях в Україні підкреслюється зв'язок релігійно-філософських поглядів із еволюцією Методологія філософсько-релігієзнавчого аналізу спадщини Іоанікія Галятовського

соціокультурних процесів в Україні та Європі [1, с. 23]. Причому цей підхід дав можливість розглядати релігійно-богословські тексти не в їх містико-церковному значенні, а як форми систематизації певних зрізів світоглядної бази національної культури. Водночас такий підхід вимагає і нової методики роботи з історико-філософськими джерелами.

Екстраполюючи вищезгадану методологію на аналіз людинознавчої проблематики періоду українського бароко та беручи до уваги новітні методологічні тенденції в дослідженнях історії філософії України, а також чітке виділення методики досліджень як самостійного етапу історико-філософського аналізу, ми, таким чином, розділяємо методологію і методику історико-філософського та релігієзнавчого аналізу спадщини І.Галятовського. Методологічною основою повинні слугувати принципи: а) соціокультурного детермінізму; б) антропоцентризму; в) екзистенціальності (під якою розуміється різноманітність символіко-теоретичних форм світоглядної бази національної культури); г) принцип характерних рис або аспектів української філософії; д) автохтонності й безперервності історико-філософського процесу в Україні. Методичну базу дослідження становить аналіз джерел, тобто творів І.Галятовського та мислителів періоду українського бароко. Така методика, як показала В.М. Нічик, включає кропітке вивчення у контексті філософського людинознавства текстів і персоналій, шкіл і напрямків, станів і періодів філософського розвитку, Чернігівського гурту вчених XVIII ст., і які слугували їм теоретичною базою. Методика, отже, передбачає аналіз творів діячів XVII-XVIII ст. на наявність у них всього спектру філософсько-антропологічних проблем. Це включає в себе з'ясування того, на які книги та на яких вчених і письменників посилаються барокові мислителі, які імена і події вони згадують та описують, які географічні та геополітичні реалії називають, які слова української мови вживають, чи звертаються до інших мов, якими поняттями й категоріями богословського, філософського, наукового змісту оперують, які логічні дії, особливо засоби доведення, використовують.

Важливу роль у дослідженні історії української філософії XVII–XVIII ст. загалом, і зокрема творчості І.Галятовського, має визначення особливостей загального стилю філософствування. Мається на увазі те, що згаданий період – це доба українського (козацького) бароко. Вона специфічна символіко-понятійним розмаїттям, поєднанням міфологічних образів, наукових та побутових термінів, християнсько-церковних образів тощо. В цьому синтезі немає еkleктики, тобто механічного змішування різних підходів до дійсності. Як показують дослідження творів цієї доби в Україні, в тому числі членів Чернігівського літературно-філософського кола (А.Макаров, В.Шевченко), специфічне термінологічне розмаїття потрібне було авторам тієї доби для того, щоб точніше, повніше і багатогранніше розкрити і виразити зміст українського світу та місця в ньому людини. Тому велику роль в подібних дослідженнях відіграють методи аналізу текстів культури, розроблені в межах структуралізму, які сприяють розкриттю

смислів і значень тих символічно-поетичних форм, через призму яких осягається і текстуально виражається реальне життя в творах доби бароко.

Втраті інтересу до творів українських мислителів доби козацького бароко сприяла недосконала методологія, що була популярна серед вчених ХІХ і майже всього ХХ ст. Позитивістські налаштовані дослідники ждали від українських мислителів ХVІІ – ХVІІІ ст. «точних фактів», в той час як українські подвижники цього періоду використовували не методіку раціонально-понятійних міркувань, а логіку символіко-понятійних форм, яка передбачає «акордний» спосіб мислення, подібно до того як музикант, вдаряючи по клавішах роялю одночасно здобуває не кілька звуків один за одним, а акорд. Новаторські підходи до методіки та методології історико-філософського аналізу ідейного спадку мислителів, які були дотичні до Києво-Могилянської колегії, розроблені В.М. Нічик [5, с. 8], сприяли утвердженню нових наукових напрямків, які забезпечили методологічну основу для систематизації та історико-філософського аналізу безлічі ідейних комбінацій І.Галятовського, спрямованих на оновлення українського суспільства. За їх допомогою виявилось можливим уникнути основних суперечностей, які виникають на ґрунті релігійного та світського знання. При цьому сміливо можна вдаватись до припущення, що звичайне прочитання тексту (без врахування алегорії українського бароко) залишає поза увагою цілі пласти ідей та думок мислителя.

Проте, викладені вище методологічні засади та орієнтації, наявні в науковій літературі, в цілому все-таки виявились недостатніми для вирішення дослідницьких завдань з філософсько-релігієзнавчого аналізу спадщини І.Галятовського. Справа в тому, що життя І.Галятовського, його твори, діяльність Чернігівського літературно-філософського кола загалом, аналізується як характерне й логічне явище української філософії та всієї культури України другої половини ХVІІ ст. Адже, як вже вказувалося, сама особистість І.Галятовського – це специфічний характер (образ, тип) людини, яка концентровано виражала в індивідуально-персональній формі український характер другої половини ХVІІ ст. Тому з метою реконструкції постаті самого І.Галятовського була використана методологія характерологічного аналізу, розроблена П.Гнатенком, М.Поповичем, М.Русином, а також іншими науковцями.

Висновки

Наявними в історико-філософській літературі методологічними підходами та методиками дослідник, поза сумнівом, користується різною мірою. Окремим із зазначених вище методик та методологічних орієнтацій надається більше уваги, через що вони використовуються повніше, а інші – окреслюються фрагментарно або залишаються в невикористаному стані, утворюючи «методологічний фон» дослідження. Проте основне завдання досліджень спадщини українських мислителів минулих епох у методико-методологічному плані ми вбачаємо в тому, щоб якомога повніше й різноманітніше використати той методологічний потенціал, котрий накопичений в українській філософії, особливо протягом останніх десятиріч. Методологія філософсько-релігієзнавчого аналізу спадщини Іоанікія Галятовського

Адже філософії в цивілізованому суспільстві властивий плюралізм позицій, напрямків і підходів.

Перспективи подальших наукових досліджень:

- вивчення проблематики творів І.Галятовського.

Список використаної літератури

1. Бычко А.К. Народная мудрость Руси: анализ философа. - К., 1988. - 200 с.
2. Куценко В.И. Исторический материализм как теория социального познания и революционного действия. // Методологические проблемы общественных наук. - К., 1985. - С. 31 - 51.
3. Любимий Я. Методологічний підхід в аналізі історико-філософських текстів. // Філософська думка. - 1998. - №3. - С. 132 - 143.
4. Могильний А.П. Культура і особистість: Монографія. - К.: Вища школа, 2002. - 303 с.
5. Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України. - К.: Український центр духовної культури, 1997. - 328 с.
6. Чорний О.О. Методологія дослідження антропологічної проблематики в історії української філософської думки // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Випуск 20. Серія філософські науки: Збірник. - Чернігів: ЧДПУ, 2003. - №20. - С. 50 - 54.

И.Г.СОЛОМАХА

Черниговский национальный педагогический университет им. Т.Г.Шевченка, Чернигов

**МЕТОДОЛОГИЯ ФИЛОСОФСКО-РЕЛИГИЕВЕДЧЕСКОГО АНАЛИЗА
НАСЛЕДИЯ И.ГАЛЯТОВСКОГО.**

Представлен обзор социально-исторического контекста творчества И.Галятовского, который является базой рациональной реконструкции историко-философского процесса в Украине второй половины XVII века.

Ключевые слова: И.Галятовский, черниговский литературно-философский круг, украинское барокко, православно-теологический, православная антропология, детерминация, национальные философские идеи.

I.SOLOMAKHA

Chernihiv national pedagogical universitet of the T.G. Shevchenko, Chernigov

**METHODOLOGY OF PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS ANALYSIS OF
I.HALYATOV'S'KYI'S HERITAGE**

Represents the survey of social and historical context of I.Halyatovs'kyi's creative work, which is considered to be the basis of rational Ukrainian historical and philosophical process reconstruction in the 2d half of the 17th century.

Key words: I.Halyatovs'kyi, Chernihiv literary and philosophical society, Ukrainian baroque, orthodox and theological, orthodox anthropology, determination, national philosophical ideas.

Стаття надійшла до редакції 15.05.11р.